

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТЫШКЫ ИШТЕР
МИНИСТРЛИГИНИН К.ДИКАМБАЕВ атындагы
ДИПЛОМАТИЯЛЫК АКАДЕМИЯСЫ
Б.Н. ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 07.22.659

Кол жазма укугунда
УДК:327(575.2)(043.3)

Джоробекова Айнуур Эшимбековна

**ЕВРАЗИЯЛЫК ЖАНА БОРБОР АЗИЯЛЫК ИНТЕГРАЦИЯ
ПРОЦЕССТЕРИНИН АЙКАЛЫШУУСУНУН НЕГИЗГИ
АСПЕКТИЛЕРИ**

23.00.04 – эл аралык мамилелердин, глобалдык жана регионалдык
өнүгүүнүн саясий көйгөйлөрү

Саясий илимдердин доктору окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн
диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Аткарган орду: Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К.Дикамбаев атындагы Дипломатиялык академиясынын Эл аралык байланыштар жана укук кафедрасында

Илимий консультант: **Кангельдиев Азамат Нурказыевич**, саясий илимдердин доктору, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин профессордун м.а.

Расмий оппоненттери: **Михалев Алексей Викторович**, саясий илимдердин доктору, Бурят мамлекеттик университетинин саясий трансформацияларды изилдөө борборунун директору
Джунусов Адил Мауленович, саясий илимдердин доктору, профессор, “Абай атындагы Казак Улуттук педагогикалык университети” КЭАКдун ректорунун кенешчиси
Акматалиева Айнура Майрамбековна, саясий илимдердин доктору, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетинин эл аралык мамилелер жана политология кафедрасынын доценти

Жетектөөчү уюм: “Ыраакы Чыгыш федералдык университети” жогорку билим берүү федералдык мамлекеттик автономиялык билим берүү мекемеси (690922, Россия Федерациясы, Приморск крайы, Владивосток шаары, Орус аралы, Аякс п., 10)

Коргоо 2024-жылдын 26-ноябрында Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К.Дикамбаев атындагы Дипломатиялык Академиясына жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетине караштуу Д 07.22.659 диссертациялык кеңешинин отурумунда саат 14.00 да. Бишкек ш., Эркиндик бульвары, 36 дарегинде өтөт.

Онлайн режиминдеги диссертацияны коргоонун идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/072-ubw-1ue-e2e>. Докторлук диссертация менен Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К.Дикамбаев атындагы Дипломатиялык Академиясынын (Бишкек ш., Эркиндик бульвары, 36), Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетинин (Бишкек ш., Киев көч., 44) илимий китепканаларынан жана <http://www.vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 25-октябрында жөнөтүлгөн.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, саясий илимдердин доктору, доцент

К.Ч.Султанбеков

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Регионалдык интеграциялык процесстерди өнүктүрүү азыркы замандын өзгөчө белгилеринин бири болуп саналат. Аймактык интеграция ааламдашуунун натыйжасы жана анын чакырыктарына жооп болуп саналат. 2020-жылдардын башында тездетилген дүйнөлүк тартиптин “кансыз согуш” аяктагандан кийин түзүлгөн маанилүү метаморфоздордун шарттарында регионалдык интеграциялык процесстерге өзгөчө көп багыттуулук, өз ара алмашуу, мозаика, аскердик-саясий жана экономикалык интеграциянын контурларынын дал келбестиги мүнөздүү болуп калды. Бул мүнөздөмөлөр интеграциялык, прото-интеграциялык жана квази-интеграциялык форматтардын жогорку концентрациясы калыптанган Евразия мейкиндигинде айкын көрүнүп турат. Борбордук Азия региону, бир жагынан, Евразия экономикалык биримдигиндеги интеграциялык процесстердин, Жамааттык коопсуздук жөнүндө Келишим Уюмунун, Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигинин, Экономикалык кызматташтык уюмунун, Түрк мамлекеттер уюмунун, Шанхай кызматташтык уюмунун форматындагы көп тараптуу кызматташтыктын кесилишинде турат; экинчи жагынан – региондун мамлекет башчыларынын консультативдик жолугушуу механизминин алкагында өзүнүн прото-интеграциялык түзүмдөрүн түзөт. Ошол эле учурда Борбор Азия “Бир алкак, бир жол” кытай демилгесин ишке ашыруунун негизги аймактарынын бири болуп саналат.

Демек, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн тышкы жана тышкы экономикалык саясатын иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу, алардын экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн негизги багыттарын болжолдоо үчүн Евразиялык жана Борбордук азиялык интеграциянын өбөлгөлөрүн, процесстерин жана перспективаларын изилдөө жогорку актуалдуулукка ээ болот. Бул көйгөй Евразияда жана Борбордук Азия регионунда өнүгүп келе жаткан интеграциянын жана көп тараптуу кызматташтыктын бардык форматтарына активдүү катышкан Кыргызстан үчүн өзгөчө актуалдуу. 2018-2040 – жылдары Кыргызстанды өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы Евразия экономикалык биримдигинин алкагында интеграцияны тереңдетүүнүн жана “ЕАЭБ жана “Бир алкак – бир жол” (БАБЖ) долбоорлорунун “айкалышынын” өбөлгөлөрүнөн келип чыккан. 2022-жылы Кыргызстандын ЕАЭБде төрагалыгы программасында ЕАЭБдин жана БАБЖ айкалышуусу гана эмес, ошондой эле “КМШнын укуктук базасын жана ЕАЭБдин укугун “айкалыштыруу” милдеттери коюлган.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы демилгелүү. Иштеги жоболор, тыянактар жана практикалык сунуштар Кыргызстандын тышкы саясатын ишке ашыруунун натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган илимий-изилдөө жана эксперттик-талдоо иштеринде, аймактык интеграциялык уюмдарда жана кызматташтыктын көп тараптуу форматтарында кыргыз дипломатиясынын аракеттеринин стратегиясында жана тактикасында колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын максаты Евразиялык жана Борбордук Азиялык интеграциялык процесстердин айкалышуусунун негизги чөйрөлөрүн, көйгөйлөрүн жана перспективаларын ачуу болуп саналат.

Изилдөөнүн максаттары:

1. Бул изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздерин ачуу;
2. Борбордук Азияны эл аралык регионалдаштыруунун негизги параметрлерин аныктоо;
3. АКШ, КЭР, Европа Биримдиги, Түркия, Иран саясатынын Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстерге таасиринин мүнөзүн жана деңгээлин аныктоо;
4. Евразиялык жана Борбордук Азиялык интеграциянын проблематикасына карата борбордук азиялык мамлекеттердин мамилелерин талдоо;
5. Борбордук Азия мамлекет башчыларынын консультативдик жолугушууларынын форматынын прото-интеграциялык механизм катары ролун жана Борбордук Азия жана Евразиялык интеграциянын айкалышуу куралы катары анын потенциалын ачып көрсөтүү;
6. КМШ, Евразия экономикалык коомдоштугунун жана ЕАЭБ форматтарында Евразия экономикалык интеграциясын өнүктүрүүнүн негизги факторлорун, этаптарын, көйгөйлөрүн жана перспективаларын талдоо;
7. Жамааттык коопсуздук келишими жана Жамааттык коопсуздук жөнүндө келишим Уюмунун алкагында жамааттык коопсуздук системасын өнүктүрүүнүн негизги этаптарын бөлүп көрсөтүү;
8. ЖККУнун ишин оптималдаштыруунун негизги багыттарын ачып берүү;
9. Шанхай кызматташтык уюмунун чоң Евразиянын эл аралык мамилелеринин регионалдык подсистемаларынын ортосундагы өз ара аракеттенүү системасындагы ролун жана анын потенциалын Борбордук Азиялык, Евразиялык жана Чыгыш азиялык интеграциянын ортосундагы байланыштыруунун инструменти катары талдоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы, биринчи кезекте, регионалдык коопсуздук комплекстеринин теориясын, аймактык бириктирүү теориясын жана эл аралык режимдердин теориясын синтездөөдө теориялык жана методологиялык негиздери менен аныкталат. Изилдөөнүн илимий жаңылыгынын көрсөткүчтөрү:

- “Интеграциялык процесстердин айкалышы” термининин теориялык-методологиялык иштеп чыгуусунун жетишсиздиги аныкталды;
- Биринчи жолу аймактык интеграциялык процесстерди талдоого жана эл аралык мамилелердин глобалдык системасынын курамдык бөлүгү катары аймактык подсистемаларды талдоого концептуалдык мамилелердин ортосундагы теориялык ажырым ачыкка чыкты;
- Автономдуу өнүгүп келе жаткан интеграциялык процесстердин айкалышуу кубулуштарын түшүндүрүү бөлүгүндө классикалык теориялардын алсыздыгы аныкталды;
- Географиялык жана функционалдык өз ара кесилишкен интеграциялык процесстердин жана көп тараптуу кызматташтыктын форматтарынын өз ара аракеттенүүсүнүн, өз ара аракеттенүүсүнүн жана өз ара көз карандылыгынын проблемасы интеграциялык процесстердин “айкалышуусунун” проблемасы катары аныкталган;
- Биринчи жолу айкалышты региондор аралык жогорку комплекстерди (түзүлүштүн үстүнөн) түзүү үчүн негиз түзүүчү аймактык подсистемалардын комплекстүү өз ара көз карандылыгынын көрүнүшү катары түшүнүү сунушталган;
- Регионалдык коопсуздук комплекстеринин теориясына ылайык, биринчи жолу айкалыштын аскердик, саясий, экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилерин чектөө сунушталды;

- Борбордук Азия мамлекет башчыларынын консультациялык жолугушууларынын алкагында кабыл алынган чечимдердин экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилери жана бул жолугушууларда көрсөтүлгөн демилгелер консультативдик жолугушуулардын негизинде прото-интеграциялык күн тартибинин жана тиешелүү институттардын калыптанышы жөнүндө күбөлөндүрө тургандыгы негизделген;

- Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушууларынын форматынын потенциалы жана Борбордук Азия менен Евразиялык интеграциянын байланыштыруунун механизми катары түзүлүп жаткан институттар системасы ачылды;

- Шанхай Кызматташтык Кюму эл аралык мамилелердин Борбордук Азия, Евразия (постсоветтик), Чыгыш Азия жана мүмкүн Түштүк Азия подсистемаларын байланыштыруучу региондор аралык супер комплекстин жогорку комплекстерди (түзүлүштүн үстүнөн) үстүнөн куруусу, катары калыптануу мүмкүнчүлүгүнө ээ экендиги негизделген.

Изилдөөнүн практикалык мааниси анын жыйынтыктарын эл аралык мамилелердин Борбордук Азиялык жана Евразиялык чакан системаларындагы интеграциялык процесстердин өнүгүүсүн болжолдоодо, көп тараптуу форматтагы көп багыттуу интеграциялык процесстердин жана кызматташтык долбоорлорунун айкалышуу перспективаларын баалоодо, интеграциялык процесстерге жана негизги интеграциялык аянттардагы кыргыз дипломатиясынын аракеттерине карата Кыргызстандын саясатын пландоодо пайдалануу мүмкүнчүлүгү менен аныкталат. Диссертациянын материалдары “Саясат таануу”, “Эл аралык мамилелер”, “Жалпы тарых” багыттары боюнча окуган студенттер үчүн окуу-методикалык адабияттарды даярдоодо, Борбордук Азиядагы эл аралык мамилелер, Евразия экономикалык жана аскердик-саясий интеграция боюнча атайын окуу курстарын иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Интеграциялык процесстердин айкалышуу проблемасы илимий адабияттарда жана эксперттик-аналитикалык иштерде теориялык-методологиялык жана концептуалдык жактан начар иштелип чыккандыгы менен айырмаланат. Эл аралык мамилелердин глобалдык системасынын курамдык бөлүгү катары регионалдык жуурулушуу жараяндардын жана регионалдык чакан талдоо теориялык мамилелердин ортосунда онтологиялык жана методологиялык ажырым пайда болгон. Регионалдык интеграциянын классикалык теориялары автономдуу өнүгүп жаткан интеграциялык процесстердин айкалышуу кубулуштарын түшүндүрүү маселесин чечпейт, буга чейин иштеп жаткан интеграциялык бирикмелерге жаңы бирдиктердин тартылышына гана жол берет.

2. Региондук интеграциялык процесстердин айкалышуусу сапаттык жаңы абалды – эл аралык мамилелердин региондук подсистемаларынын ортосундагы комплекстүү өз ара көз карандылыкты калыптандыруу болуп саналат, ал эл аралык мамилелердин региондор аралык жогорку комплекстерди (түзүлүштүн үстүнөн) калыптанышында көрүнөт. Айкалыштын өбөлгөлөрү өз ара көз карандылыкта, өз ара таасир этүүдө жана географиялык жана функционалдык өз ара кесилишкен интеграциялык процесстердин жана көп тараптуу кызматташтыктын форматтарынын өз ара аракеттенүүсүндө турат. Байланыш процесстери чекиттер, сфералар жана байланыш

мейкиндиктери түрүндө ишке ашырылышы мүмкүн. Байланыштын аскердик, саясий, экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилери айырмаланып турат.

3. Айкалыштыруу процесстеринин булактары болуп эл аралык режимдерди түзүү; функциялык жана географиялык кубулуштар, жалпы максат коюуну түзүүчү өкмөттөр аралык сүйлөшүүлөр, институттук-укуктук алкактар, убактылуу горизонттор; региондук подсистемалардын кошулган жеринде турган жана ар кандай подсистемалар менен түзүлгөн товардык, маалыматтык, адам агымдарын бириктирүүчү “байланыштыруучу элементтер” - мамлекеттердин аракеттери; эл аралык кызматташтыктын жаңы түзүмдөрүн түзүүгө саясий эркти көрсөткөн региондук подсистемалардын уюл-мамлекеттеринин аракеттери; региондук интеграция институттарынын иш-аракеттери.

4. Борбордук Азия мамлекет башчыларынын консультативдик жолугушууларынын алкагында кабыл алынган чечимдердин экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилери, бул жолугушууларда көрсөтүлгөн демилгелер консультативдик жолугушуулардын негизинде прото-интеграциялык күн тартибинин жана тиешелүү институттардын калыптангандыгын күбөлөндүрөт. Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушуулары жана институттардын калыптанып жаткан системасы Борбордук Азия жана Евразия интеграциясынын айкалышуу механизмдеринин бири болуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

5. Бардык тышкы акторлордун ичинен АКШ Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстерди евразиялык интеграциялык процесстерден обочолонтууга багытталган саясатты жүргүзөт. Евробиримдиктин алгач нюанстуу саясаты да ошол эле позицияга жакындайт.

6. Ири Евразияда интеграциялык процесстерди айкалыштыруу перспективалары үчүн негизги факторлордун бири болуп Кытай саясатынын эволюциясы саналат, ал “Бир алкак – бир жол” демилгесин жүзөгө ашыруу менен, негизинен, эки тараптуу макулдашуулардын негизинде жүзөгө ашырылуучу долбоорлордун жыйындысы катары, өзүнүн аймактык саясатында ЕАЭБ жана ЖККУ факторлорун эске алууга этият даярдыгын көрсөтөт.

7. ЕАЭБ, анын иштешиндеги олуттуу кыйынчылыктарга карабастан, постсоветтик мейкиндикте экономикалык интеграциянын негизги жана эң натыйжалуу форматы болуп калды. Анын алкагында Казакстан менен Кыргызстан Өзбекстан менен Тажикстанга караганда Орусия менен экономикалык жактан кыйла тыгыз интеграцияланат, бул эл аралык мамилелердин Борбордук азиялык подсистемасында чек салуунун экономикалык жолун түзөт.

8. Борбордук Азиялык интеграция менен ЕАЭБ алкагындагы интеграциянын ортосундагы айкалышуунун жарым-жартылай механизмдери Өзбекстан менен Тажикстанды камтыган КМШнын эркин соода аймагы жана ЕАЭБ өлкөлөрүн, ошондой эле Өзбекстанды жана Тажикстанды камтыган КМШнын алкагында кызмат көрсөтүүлөрдүн эркин соодасы жөнүндө макулдашуу аркылуу түзүлөт. ЕАЭБ менен “Бир алкак – бир жол” демилгесинин айкалышуусу азырынча практикалык тегиздикке өтө элек.

9. ЖККУнун алкагында жалпысынан Жамааттык коопсуздук системасы түзүлгөн, бирок анын натыйжалуулугу эл аралык мамилелердин Евразиялык подсистемасынын алкагында экономикалык жана социалдык интеграцияны өнүктүрүү үчүн жагымдуу чөйрөнү камсыз кылган аскердик-саясий шарттарды түзүү маселесин

чечүү үчүн жетишсиз. ЖККУга мүчө өлкөлөрдүн тышкы саясатын координациялоонун таасирдүү механизмдин түзүү жана аскердик-саясий жана экономикалык интеграциянын ортосунда түзүлгөн ажырымды жоюуга киришүү менен ЖККУнун жана ЕАЭБдин ишин координациялоо механизмдин иштеп чыгуу зарыл.

10. ШКУ Орусиянын, КЭРдин жана Индиянын региондогу кызыкчылыктарын макулдашуу механизми аркылуу Уюмдун алкагында аракеттенген Борбордук Азия менен Евразиядагы интеграциялык процесстерди айкалыштыруунун олуттуу потенциалына ээ. ШКУ ЕАЭБ, БАБЖ, Борбордук Азия мамлекет башчыларынын, экономикалык кызматташтык уюмунун консультативдик жолугушууларын камсыздоо потенциалына ээ болгон кол чатыр түзүмү болуп саналат. ШКУнун эл аралык мамилелердин Борбордук Азия, Евразия, Чыгыш Азия жана мүмкүн Түштүк Азия подсистемаларын байланыштыруучу региондор аралык жогорку комплекстерди (түзүлүштүн үстүнөн) институционалдык үстүнөн куруусу катары калыптануу мүмкүнчүлүгү бар.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Диссертацияда берилген бардык жоболор, тыянактар жана сунуштар изденүүчү тарабынан өз алдынча алынган.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо.

Бул илимий-изилдөөнү аткарууга 25 жылдан ашык убакыт арналган. Изилдөөлөр Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин тапшырыгы боюнча төмөнкү мамлекеттик долбоорлорду ишке ашыруунун алкагында жүргүзүлдү:

- “Кыргыз Республикасынын чектеш өлкөлөр менен өз ара аракеттенүүсүнүн актуалдуу маселелери” (2021);

- “Афганистандагы кырдаалды эске алуу менен жана КР дүйнөлүк державалар менен өз ара мамилелеринин контекстинде КР Улуттук коопсуздугуна коркунучтар” (2022-ж.).

Изилдөөнүн айрым жыйынтыктары 40тан ашык эл аралык конференциялардын жана эксперттик аянтчалардын жүрүшүндө сыноодон өткөрүлдү.

Жыйынтыктар сунушталган докторлук диссертациянын негизин түздү жана монографияда, окуу китептеринде, окуу-методикалык колдонмолордо жана 50дөн ашык илимий макалаларда чагылдырылды.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу.

Web of Science индекстелген журналдарда 2 макала, *Scopus* 1 макала, РИНЦте 11 макала, ошондой эле башка басылмаларда 40тан ашык илимий макала жарыяланган. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары “Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстердин негизги тенденциялары жана багыттары” монографиясынын негизин түздү (Бишкек, 2007-ж.).

Изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин К. Дикамбаев атындагы Дипломатиялык академиясынын Эл аралык мамилелер жана укук кафедрасынын кеңейтилген отурумунда талкууланды. Материалдар изденүүчүлөр тарабынан “Кыргыз Республикасынын тышкы саясий ишмердүүлүгүнүн хроникасы (1991-2002-жж.)” ЖОЖдор үчүн окуу-методикалык колдонмосун (Бишкек, 2003-ж.), “Дүйнөлүк саясаттын жана эл аралык мамилелердин теориялык-методологиялык проблемалары” методикалык колдонмосун (Бишкек, 2005-ж.), КР ББЖИМ грифи менен “Эл аралык мамилелердин теориясы” ЖОЖдор үчүн окуу китебин (Бишкек, 2011-ж.), “Заманбап чыр-чатактарды чечүүнүн теориясы жана практикасы” окуу-методикалык колдонмосун (Бишкек, 2017-ж.), КР ББЖИМ грифи менен “Заманбап эл аралык

мамилелердин жана дүйнөлүк саясаттын актуалдуу маселелери” окуу колдонмосун (Бишкек, 2021-ж.) жазуу үчүн колдонулган.

Докторлук диссертациянын түзүмү жана көлөмү: Диссертация кириш сөздөн, он бир бөлүмдү камтыган төрт бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштар жана колдонулган булактардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 260 баракты түзөт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киргизүүдө Евразиялык мейкиндикте Борбордук Азия регионунун интеграциялык, прото-интеграциялык жана квази-интеграциялык форматтарынын жогорку концентрациясын түзүү контекстинде доктордук диссертацияны изилдөө көйгөйүнүн актуалдуулугу негизделген, бир жагынан Евразия экономикалык биримдигинде (ЕАЭБ), Жамааттык коопсуздук жөнүндө келишим уюмунда (ЖККУ), Көз карандысыз мамлекеттердин шериктештигинде (КМШ), Түрк мамлекеттер уюмунда (ТМУ), Шанхай кызматташтык уюмунун (ШКУ) форматындагы көп тараптуу кызматташууда интеграциялык процесстердин кесилишинде турат; экинчи жагынан – региондун мамлекет башчыларынын консультативдик жолугушуу механизминин алкагында өзүнүн прото-интеграциялык түзүмдөрүн түзөт. Ошол эле учурда Борбор Азия “Бир алкак, бир жол” (БАБЖ) кытай демилгесин ишке ашыруунун негизги аймактарынын бири болуп саналат. Изилдөөнүн проблематикасы Евразияда жана Борбордук Азия регионунда өнүгүп келе жаткан интеграциянын жана көп тараптуу кызматташтыктын бардык форматтарына активдүү катышкан Кыргызстан үчүн өзгөчө актуалдуу. 2018-2040 – жылдары Кыргызстанды өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы ЕАЭБ алкагында интеграцияны тереңдетүү жана ЕАЭБ жана БАБЖ долбоорлорун айкалыштыруу өбөлгөлөрүнөн келип чыгат.

Диссертациянын темасынын илимий багыттар жана изилдөөлөр менен байланышы аныкталды; изилдөөнүн максаты жана милдеттери коюлду; изилдөөнүн илимий жаңылыгы негизделди; алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси аныкталды; коргоого алып чыгуучу негизги жоболор көрсөтүлдү; изденүүчүнүн жеке салымы көрсөтүлдү; диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы көрсөтүлдү; диссертациянын жыйынтыктарынын илимий басылмаларда толук чагылдырылышы аныкталды, ошондой эле диссертациянын түзүмү көрсөтүлдү. Диссертациялык иштин биринчи, экинчи жана үчүнчү бөлүмдөрү үч бөлүмдөн турат, Төртүнчү бөлүм – эки бөлүмдөн, авторефераттын презентациясы ушул логикалык алкакка ылайык жүргүзүлөт.

Биринчи бапта “Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери” адабият сын кароонун негизинде саясий илимдеги изилдөө көйгөйүнүн изилдөө даражасын талдоого алынган; изилдөө объектиси жана предмети аныкталган; изилдөө түшүнүгү жана методологиясы ачып жана конкреттүү методдорун колдонуу негиздүү болуп саналат.

Жүргүзүлгөн сереп Евразиялык жана Борбордук Азиялык интеграциянын айкалышуу көйгөйлөрүн изилдөөдө олуттуу теориялык жана фактологиялык лакундарды аныктады. Биринчиден, “айкалыш” түшүнүгүнүн мааниси такталбаган бойдон калууда. Бул так эместик көбүнчө аймактык интеграциялык процесстерди талдоого жана эл аралык мамилелердин глобалдык системасынын курамдык бөлүгү катары аймактык подсистемаларды талдоого концептуалдык мамилелердин ортосундагы теориялык

ажырымдын натыйжасы болуп саналат. Регионалдык интеграциянын негизги теориялары, анын ичинде федералисттик, функционалисттик, трансакционалисттик, неофункционалисттик, либералдык өкмөттөр аралык мамилелер, А.Ачария концепциясы, авторитардык интеграция концепциясы каралган. Теориялардын бири да ар кайсы аймактарда болуп жаткан интеграциялык процесстердин өз ара аракеттенүүсүнүн же өз ара таасир этүүсүнүн параметрлерин тактабайт. Регионалдык подсистемалардын теориялары, баарынан мурда Б. Бьюзен жана О. Вэверанын регионалдык коопсуздук комплекстеринин кеңири теориясы ар кандай регионалдык подсистемаларды камтыган жогорку комплекстерди түзүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбайт, бирок бул көйгөйдү толук иштеп чыгууну сунуш кылбайт жана бул процесстерди интеграциялык процесстер менен байланыштырбайт. Андан тышкары, эгерде регионалдык подсистемалардын өздөрү объективдүү бар болсо, бул подсистемалардын элементтеринин ортосунда объективдүү болгон өз ара көз карандылыкты чагылдырса, анда Бьюзен жана Вэвер теориясы боюнча супер комплекстер улуу державалардын түздөн-түз таасири астында түзүлөт, башкача айтканда, алар таң калыштуу түрдө аймактык подсистемалардан келип чыккан, башка онтологиялык негиздерге ээ.

Көйгөйдү изилдөө даражасын талдоо эл аралык жана регионалдык чөйрөнүн тез трансформациясы менен олуттуу байланышкан фактылык кемчиликтерди да аныктады. Региондогу өлкөлөрдүн көп тараптуу кызматташтыгына олуттуу түрткү берген Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушууларынын механизми, түрк мамлекеттеринин уюмунун алкагындагы интеграциялык тенденциялар начар изилденген. Евразия жана Борбордук Азия мейкиндиктериндеги интеграциялык процесстер үчүн украин жаңжалынын ортодогу кесепеттерин талдоо зарылдыгы бышып жетилди.

Изилдөө объектиси постсоветтик жана Евразиялык мейкиндикте, ошондой эле Борбордук Азия регионунун алкагында өтүүчү интеграциялык процесстердин жыйындысы катары аныкталат. Ошол эле учурда тар мааниде “Евразия мейкиндиги” термини “Постсоветтик мейкиндик” термининин синоними катары, ал эми биздин ишибизде кеңири басымдуулук кылган мааниде – так географиялык контуру жок, бирок баарыдан мурда ЕАЭБ жана ШКУга таянган долбоордун “Чоң Евразиялык өнөктөштүк” мейкиндиги катары түшүнүлөт.

Географиялык жана функционалдык жактан бири-бири менен кесилишкен интеграциялык процесстердин жана көп тараптуу кызматташтыктын форматтарынын ортосундагы өз ара байланыш жана өз ара аракеттенүү көйгөйү “айкалыш” проблематикасы катары аныкталат. Биздин изилдөө “айкалыш” макулдашылган өнүгүү, инфраструктуралык өз ара байланышты камсыз кылуу жана соода тоскоолдуктарын кыскартуу катары жөнөкөйлөтүлгөн түшүнүктөн алыстайт – илимий, эксперттик жана саясий дискурстарда жаңы терминди колдонууну талап кылбайт. “Айкалыш” региондук подсистемалардын комплекстүү өз ара көз карандылыгынын көрүнүшү катары түшүнүлөт, ал региондор аралык жогорку комплекстерди түзүү үчүн негиз түзөт, алардын теориялык деңгээлде жашоо мүмкүнчүлүгү региондук коопсуздук комплекстеринин теориясы менен негизделген. Бул теория менен бөлүнгөн коопсуздук секторлоруна ылайык, биздин изилдөө айкалыштын аскердик, саясий, экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилерин айырмалайт. Демек, изилдөөнүн предмети болуп эл аралык мамилелердин Борбордук Азиялык подсистемасында болуп жаткан интеграциялык

процесстердин жана Евразия мейкиндигинде жана анын курамдык бөлүгүндө - постсоветтик подсистемада өтүп жаткан интеграциялык процесстердин өз ара аракеттенүүсүнүн, өз ара таасиринин жана өз ара көз карандылыгынын аталган аспектилери саналат.

Биздин изилдөөнүн предмети Борбордук Азиялык интеграцияны, ЕврАзЭБ жана ЕАЭБ алкагында постсоветтик экономикалык интеграцияны, ЖККУ алкагында аскердик-саясий интеграцияны жана ШКУ алкагында интеграция элементтери менен көп тараптуу кызматташууну ырааттуу изилдөөнү шарттайт. Сырткы бириктирүүчү таасирди проекциялоо үчүн адекваттуу потенциалды иштетпеген башка интеграциялык жана прото-интеграциялык форматтар ушул изилдөөнүн алкагынан тышкары калат. Изилдөө предмети интеграциялык долбоор болуп саналбаган жана баарыдан мурда КЭР менен БАБЖ катышуучуларынын “донор – реципиент” схемасы боюнча эки тараптуу өз ара аракеттенүүсү аркылуу ишке ашырылып жаткан БАБЖ кытай демилгесин ишке ашыруу проблематикасына сүңгүүнү да камтыбайт.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизи эл аралык мамилелерди (регионалдык коопсуздук комплекстеринин теориясы менен берилген), регионалдык интеграция теорияларын (либералдык өкмөттөр аралык мамиле жана неофункционализм) жана эл аралык режимдер теориясын изилдөөгө системалуу мамиленин синтези болуп саналат. Жалпы илимий изилдөө методдору анализ жана синтез, индукция жана дедукция, аналогия жана салыштыруу, логикалык-интуитивдик ыкма, моделдөө, нормативдик гипотеза чыгаруу ыкмасы, системалык анализ. Жеке илимий методдор тышкы инструменталдык байкоо жүргүзүү, саясий-сыпаттоо ыкмасы, “кейс стадиз” методикасы, кросс-убактылуу асинхрондук салыштыруу, ивент-талдоо, сахналаштыруу методу, критикалык дискурс-талдоо, интент-талдоо, тарыхый илимдин айрым методдору менен берилген.

Региондук интеграциялык процесстердин айкалышуусу сапаттык жаңы абалды – эл аралык мамилелердин региондук подсистемаларынын ортосундагы комплекстүү өз ара көз карандылыкты калыптандыруу катары аныкталат, ал региондор аралык жогорку комплекстерди (түзүлүштүн үстүнөн) калыптанышында көрүнөт. Бул калыптануунун белгилери: жалпы социалдык курулуштун калыптанышы, анда жарандык эмес жүрүм-турум басымдуулук кылат жана мамлекеттер аралык мамилелерде аскердик күч менен саясий мажбурлоонун ролу төмөндөйт; супристеманын жалпы тышкы чек арасы жөнүндө түшүнүктү түзүү жана жалпы тышкы чек араны секьюритизациялоо; регионалдык подсистемалардын уюлдарынын супристеманын масштабында экономикалык жана социалдык таасирди долбоорлоо мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, уюмдун өкмөттөр аралык принцибин улуттар аралык башкаруу элементтери менен айкалыштырган региондор аралык институционалдык надстройканы түзүү.

Регионалдык интеграциялык процесстердин айкалышынын өбөлгөлөрү болуп төмөнкүлөр саналат::

-глобализациялык чакырыктардын жалпылыгына, коопсуздук, социалдык-экономикалык өнүгүү, экология чөйрөсүндөгү чакырыктарга, региондук подсистемаларды түзүүнүн тарыхый, социалдык-маданий, саясий-укуктук, социалдык-психологиялык өбөлгөлөрүнүн окшоштугуна байланыштуу алардын өз ара көз карандылыгы;

- алардын өз ара таасири, бир региондо болуп жаткан процесстердин индукциясы, чектеш региондордогу жооп импульстары жана саясий, ишкер, маданий элиталардын коммуникациялары аркылуу тиешелүү дискурсивдик практикалардын жайылышы;

- кабыл алынган чечимдерди жана чараларды макулдашууда, эл аралык мамилелер системасынын глобалдык деңгээлинде болуп жаткан өзгөрүүлөргө жоопторду координациялоодо, айрым чөйрөлөрдө биргелешкен демилгелерди көрсөтүүдө жана жүзөгө ашырууда алардын өз ара аракеттенүүсү.

Конъюгация процесстери чекиттер, сфералар жана айкалыш мейкиндиктери түрүндө ишке ашырылышы мүмкүн. Айкалыштын аскердик, саясий, экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилери айырмаланып турат.

Айкалыштыруу процесстеринин булактары болуп эл аралык режимдерди түзүү; функциялык жана географиялык ашып кетүү; жалпы максат коюуну түзүүчү өкмөттөр аралык сүйлөшүүлөр, институттук-укуктук алкактар, убактылуу горизонттор; региондук подсистемалардын кошулган жеринде турган жана ар кандай подсистемалар менен түзүлгөн товардык, маалыматтык, адам агымдарын бириктирүүчү “байланыштыруучу элементтер” - мамлекеттердин аракеттери; эл аралык кызматташтыктын жаңы түзүмдөрүн түзүүгө саясий эркти көрсөткөн региондук подсистемалардын уюл-мамлекеттеринин аракеттери; региондук интеграция институттарынын иш-аракеттери болушу мүмкүн.

Экинчи бапта **“Борбордук Азия регионундагы интеграциялык процесстердин тенденцияларын аныктоо”** Борбордук Азиянын эл аралык регионалдаштыруу проблематикасы коюлган; Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстердин, анын ичинде америкалык, кытайлык, европалык (ЕС), түркиялык, Ирандык геосаясий векторлору белгиленген; Борбордук Азия мамлекеттеринин интеграциялык процесстерге карата улуттук стратегияларынын негизги элементтери, анын ичинде Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультациялык жолугушууларынын форматынын контекстинде талданган.

Евразиядагы интеграциялык процесстер борборго айлануучу векторго ээ болушу үчүн эгемендик жана бири-биринин ички иштерине кийлигишпөө принциптерин кармануу менен, биринчиден, Интеграция жолу боюнча ар тараптуу жана ар түрдүү форматтагы кыймылды улантуу зарыл. Экинчиден, Борбордук Азия мамлекеттеринин максаттарын, милдеттерин жана кызыкчылыктарын өнүгүүнүн глобалдуу тенденцияларына салыштыруу керек. Үчүнчүдөн, ушул эле тенденцияларга Евразиянын аймактык эл аралык уюмдары дал келиши керек. Төртүнчүдөн, регионалдык долбоорлорду ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн региондогу өлкөлөрдүн экономикалык өнүгүү деңгээлдериндеги айырмачылыктарды, интеграциялык иш-чараларга даярдык деңгээлин эске алуу зарыл.

Көрүнүп тургандай, Борбордук Азия регионундагы интеграциялык саясат улуттук мамлекетти регионалдык жалпылыкка таркатуу багытында мажбурланбашы керек. Эреже катары, муну саясий жана экономикалык элиталар этияттык менен жана азаптуу кабыл алышат. Эл аралык мамилелердин субъектилери катары улуттук мамлекеттердин сакталышы регионалдык системанын туруктуулугунун негизги факторлорунун бири болуп саналат. Аталган шарттарды сактоо гана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өнүгүү деңгээлин теңдөө маселесин чечүүгө салым кошо алат, бул алардын өзүн-өзү камсыздоого жетишүүсүнө өбөлгө түзөт.

Борбордук Азиялык интеграциянын геосаясий векторлоруна жүргүзүлгөн талдоо көрсөткөндөй, АКШнын саясаты кыйла даражада Борбордук Азиядагы интеграциялык

процесстерди обочолонтууга багытталган, аларды Вашингтондо биринчи кезекте региондо Орусия менен Кытайдын таасирине каршы турган орто жана чакан өлкөлөрдүн коалициясын, Евразиялык интеграциялык процесстерден түзүүнү түшүнүшөт. Европа Биримдигинин башында кыйла нюанстуу саясаты дагы ушундай позицияга жакындап келе жатат. Түркия өзүнүн интеграциялык схемасын түзүү боюнча ишти аягына чыга элек бойдон алып барат. Экономикалык кызматташтык уюмунун ченемдик-укуктук базасы менен Борбордук Азия мамлекеттери менен байланышкан жана ЕАЭБ менен сооданы либералдаштырууга Кошулган Иран эң көп деңгээлде Евразиялык жана Борбордук Азиялык интеграция процесстеринин айкалышына көмөк көрсөтүүгө даяр. Айкалыштыруу перспективалары үчүн негизги фактор болуп Кытайдын позициясы саналат, ал НКББП демилгесин негизинен эки тараптуу макулдашуулардын негизинде жүзөгө ашырылуучу долбоорлордун жыйындысы катары жүзөгө ашыруу менен өзүнүн аймактык саясатында ЕАЭБ жана ЖККУ факторлорун эске алууга азырынча этият даярдыгын көрсөтөт.

Стратегиялык деңгээлде 2022-2023-жылдары Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушууларынын механизминин ишин активдештирүү Украина жаңжалында региондун мамлекеттеринин бейтарап позициясын биргелешип коргоо үчүн Борбордук Азия өлкөлөрүнүн альянс түзүү аракети болуп саналат. Алдыга коюлган демилгелердин жана кабыл алынган чечимдердин экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилери прото-интеграциялык күн тартибинин жана тиешелүү институттардын калыптанышы жөнүндө күбөлөндүрөт. Консультативдик жолугушуулардын форматы жана институттардын калыптанып жаткан системасы Борбордук азиялык жана Евразиялык интеграциянын айкалышуу механизми болуу потенциалына ээ.

“Евразия экономикалык бирлиги жана Жамааттык коопсуздук жөнүндө Келишим Уюму евразиялык интеграциянын форматтары катары” аталышындагы үчүнчү бапта Евразия экономикалык интеграциясын өнүктүрүү көйгөйлөрү каралып, ЖККУнун алкагында жамааттык коопсуздук системасынын эволюциясынын этаптары бөлүнүп, ЖККУнун ишин оптималдаштыруунун негизги багыттары аныкталган.

ЕАЭБ, анын иштешиндеги олуттуу кыйынчылыктарга карабастан, постсоветтик мейкиндикте экономикалык интеграциянын негизги жана эң натыйжалуу форматы болуп калды. Анын алкагында Казакстан менен Кыргызстан Өзбекстан менен Тажикстанга караганда Орусия менен экономикалык жактан кыйла тыгыз интеграцияланат, бул эл аралык мамилелердин Борбордук Азиялык подсистемасында ажырашуунун экономикалык линиясын түзөт. Өзбекстан менен Тажикстандын ЕАЭБге кирүүсү 2022-2023-жылдары түзүлгөн геостратегиялык шарттарда күмөн. Ошого карабастан, Борбордук Азиялык интеграция менен ЕАЭБ алкагындагы интеграциянын ортосундагы айкалышуунун жарым-жартылай механизмдери Өзбекстан менен Тажикстанды камтыган КМШнын эркин соода аймагы жана ЕАЭБ өлкөлөрүн, ошондой эле Ташкент менен Дүйшөnbүнү камтыган КМШнын алкагындагы кызмат көрсөтүүлөрдүн эркин соодасы жөнүндө макулдашуу аркылуу түзүлөт.

ЕАЭБ менен БАБЖ демилгесинин айкалышуусу азырынча кагаз жүзүндө калууда, муну 2023-жылы гана ЕАЭБ менен КЭРдин иш-аракеттер планында биригүүнүн перспективалары жана тышкы соода саясаты жөнүндө диалогду ишке киргизүү тууралуу илимий изилдөө жүргүзүү жөнүндө пункттар пайда болгондугу далилдеп турат.

Компетенциясына гуманитардык чөйрөдөгү интеграция кирген жана анын алкагында тиешелүү кеңештер болгон Евразиялык экономикалык коомчулуктун жоюлушу менен интеграциянын социалдык аспектилерин камсыз кылуу механизмдеринин жетишсиздиги байкалды, анткени ЕАЭБ билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият жана жаштар саясаты чөйрөлөрүндө компетенцияларга ээ болгон жок. ЕАЭБде Борбордук Азия мамлекеттери үчүн чоң мааниге ээ болгон ишмердүүлүктүн экологиялык өлчөмү дээрлик жок.

ЖККУ жыйырма жылдык ишмердүүлүгүндө бир катар маанилүү функционалдык багыттар боюнча олуттуу прогреске жетишти. Бирок, тышкы саясий ишти координациялоонун төмөн деңгээли уюмдун негизги көйгөйү болуп калды. Функционалдык-техникалык прогресстин логикасында ЖККУну өнүктүрүү саясий мүнөздөгү принципалдуу чечимдерди кабыл алуу менен толуктоону талап кылат. ЖККУнун ишин оптималдаштыруу маселесин чечүү эл аралык мамилелердин Евразиялык чакан системасында аскердик-саясий интеграциянын туруктуу контурун түзүү үчүн зарыл, ал экономикалык жана социалдык интеграция үчүн коопсуз чөйрөнү түзөт.

ЖККУнун ишинин эволюциясы, азыркы абалы жана келечеги жөнүндө айтылгандарды жыйынтыктап, изденүүчү аны өнүктүрүү боюнча бир катар сунуштарды иштеп чыгат. Биринчи кезекте ЖККУнун аскердик курамын өркүндөтүү, аскердик инфраструктураны, аскердик-техникалык жана аскердик-экономикалык кызматташтыкты өнүктүрүү, персоналды жалпы негизде окутуу жана даярдоо зарыл. Аскердик-саясий тармактагы ЖККУнун жогорку жана башка органдарынын чечимдерин ырааттуу аткаруу менен ЖККУнун колдонуудагы механизмдеринин ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга карата чараларды көрүү, концептуалдык-документалдык базаны азыркы реалдуулукка шайкеш келтирүү керек. Мүчө өлкөлөрдүн тышкы саясатын координациялоонун иштиктүү механизмин түзүү зарыл. аскердик-саясий жана экономикалык интеграциянын ортосунда түзүлгөн ажырымды жоюуга киришүү менен ЖККУнун жана ЕАЭБдин ишмердүүлүгүн координациялоо механизмин түзүү да маанилүү.

“Борбордук Азиядагы Шанхай кызматташтык уюмунун орду жана ролу” деген төртүнчү баптагы Евразиядагы туруктуулуктун жана өнүгүүнүн куралы катары ШКУнун генезиси жана эволюциясы реконструкцияланат жана 2000-жылдардын экинчи жарымында 2020-жылдардын башында ишке ашырылган ШКУ геосаясий жана геоэкономикалык кеңейүү жана диверсификация процесси талданат.

ШКУнун калыптанышы, биринчи кезекте, Россия менен КЭРдин Борбордук Азиядагы коопсуздукту жана туруктуулукту камсыз кылуудагы кызыкчылыктарынын дал келүүсүн чагылдырганы көрсөтүлгөн. Уюмдун өзөгү эл аралык режим – мурдагы советтик-кытай чек арасынын аймагындагы аскердик активдүүлүктүн төмөндөтүлгөн режими болгон. ШКУ интеграциялык бирикме катары түзүлгөн эмес, бирок анын функционалына интеграциялык потенциал объективдүү түрдө киргизилген: алсак, товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдардын жана технологиялардын эркин жүрүүсүнө акырындык менен өтүү жана тышкы соода чөйрөсүндө улуттук мыйзамдарды шайкеш келтирүү каралган.

Изденүүчү ШКУ Орусиянын, КЭРдин жана Индиянын региондогу кызыкчылыктарын Макулдашуу уюмдун алкагында аракеттенген механизми аркылуу Борбордук Азия менен Евразиядагы интеграциялык процесстерди айкалыштыруунун

олуттуу потенциалына ээ экенин негиздейт. ШКУ улуу державалардын, ошондой эле орто жана чакан өлкөлөрдүн ортосундагы мамилелерде стимулдарды жоюунун олуттуу тажрыйбасына жана механизмдерине ээ. Дал ушул ШКУ ЕАЭБ, БАБЖ, Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушууларынын, Түштүк Азия регионалдык кызматташуу Ассоциациясынын (СААРК), ЭКУ, ШКУ өз ара иштешүүсүн камсыздоо потенциалына ээ болгон кол чатыр түзүмү болуп саналат. ШКУ ошондой эле мамлекеттер аралык карама-каршылыктар минималдуу болгон (транспорттук ташуулар, бажы жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү) чөйрөлөрдө функционалдык өз ара аракеттенүүнү жөнгө салуу потенциалына ээ. 2022-2023-жылдары байкалган ШКУнун ЕАЭБдин ишмердүүлүк чөйрөсүнө начар жазылган экологиялык проблемага кайрылуусу жана БАБЖ демилгеси өзүнө көңүл бурат. Келечекте ШКУнун эл аралык мамилелердин Борбордук Азия, Евразия, Чыгыш Азия жана мүмкүн Түштүк Азия подсистемаларын байланыштыруучу региондор аралык супкомплексин институционалдык надстройкасы катары калыптануу мүмкүнчүлүгү жогору.

Диссертациянын корутундусунда баптардын жана бөлүмдөрдүн бардык жыйынтыктарын жалпылайт.

КОРУТУНДУ

Интеграциялык процесстер Евразиялык (постсоветтик) мейкиндикте да, ошондой эле Борбордук Азия регионунун алкагында да ар кандай ылдамдыкта жана интенсивдүүлүктө өтүп жатат. Евразиялык (постсоветтик) мейкиндик эл аралык мамилелердин регионалдык подсистемасы болуп саналат, анын алкагында ЕАЭБ алкактарында белгиленген интеграциялык суб-комплекс бөлүнүп турат. Борбордук Азия бир эле учурда калыптанып келе жаткан эл аралык мамилелердин автономиялуу региондук подсистемасы болуп саналып, көп жагынан постсоветтик мейкиндиктен обочолонуп, постсоветтик подсистеманын суб-комплексинин бир катар касиеттерин сактап келет. “Евразия мейкиндиги” терминин кеңейтүү маанисинде чоң Евразия мейкиндиги, Борбордук Азия, постсоветтик жана Чыгыш Азия подсистемаларын байланыштыруучу региондор аралык супер комплекс катары да түшүнсө болот. Белгиленген мейкиндиктердеги интеграциялык процесстердин өз ара аракеттенүүсү, өз ара аракеттенүүсү жана өз ара көз карандылыгы аскердик, саясий, экономикалык, социалдык жана экологиялык секторлордогу айкалыш болуп саналган алардын проблематикасын алдын ала аныктайт.

Борбордук Азия регионундагы интеграциялык саясат улуттук мамлекетти регионалдык жалпылыкка таркатуу багытында мажбурланбашы керек. Эреже катары, муну саясий жана экономикалык элиталар этияттык менен жана азаптуу кабыл алышат. Эл аралык мамилелердин субъектиси катары улуттук мамлекеттердин сакталышы аймактык подсистеманын туруктуулугунун негизги фактору болуп саналат.

Улуу державалардын жана ири региондон тышкаркы державалардын геосаясий жана экономикалык катышуусу, бир жагынан, Борбордук Азия мамлекеттеринин бир катар экономикалык көйгөйлөрүн чечүүгө жардам берет. Экинчи жагынан, бул жалпысынан алардын интеграциясына өбөлгө түзбөйт. Тескерисинче, тышкы күчтөргө багыт алуу фрагментация процесстерин өбөлгөлөйт жана постсоветтик (Евразиялык) эл аралык мамилелер подсистемасында түзүмдүк өзгөрүүлөр үчүн шарттарды түзөт.

Жалпысынан, биздин изилдөө эл аралык мамилелердин Борбордук Азиялык жана Евразиялык чакан системаларындагы интеграциялык процесстердин айкалышынын төмөнкү багыттары жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет:

- аскердик-саясий чөйрөдө-Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушууларынын форматындагы коопсуздуктун жаңы чакырыктарына каршы аракеттенүү жана аскердик коопсуздук чөйрөсүндө өз ара аракеттенүү механизмдерин өнүктүрүү, бул механизмдер менен ЖККУнун, КМШнын Антитеррордук борборунун жана ШКУнун региондук антитеррордук түзүмүнүн ортосунда координациялоону жөнгө салуу, Евразия экономикалык комиссиясынын (ЕЭК) жана ЖККУ Катчылыгынын ортосунда консультациялардын механизмдин түзүү, ЖККУ катчылыгы менен ШКУнун Катчылыгынын ортосунда маалымат алмашуунун механизмдерин күчөтүү аркылуу. Интеграциялык процесстерди айкалыштыруунун бул багытынын зарыл шарты-ЖККУну оптималдаштыруу.

- экономикалык чөйрөдө-ЕЭКтин иши менен консультативдик жолугушуулардын алкагында түзүлгөн институттардын ишин координациялоо аркылуу, ЕАЭБ алкагында интеграциянын айкалышынын практикалык тегиздигине которуу жана БАБЖ демилгесин ишке ашыруу, КМШнын эркин соода аймагынын Өзбекстан менен Тажикстандын

катышуусу жана КМШда түзүлгөн кызмат көрсөтүүлөрдүн эркин соода мейкиндиги, ЕБК жана ЭКУ Катчылыгынын ортосунда консультациялардын механизмин түзүү.

- социалдык чөйрөдө-гуманитардык чөйрөдө ыйгарым укуктарды берүү жана бул чөйрөдө ШКУ менен ЕАЭБ ортосунда өз ара аракеттенүүнү өнүктүрүү, ШКУ менен КМШнын, ШКУ жана ЭКУ, КМШ жана ОЭС, КМШ жана ТМУ, КМШ жана ТМУ, ШКУ жана ТМУ ортосунда билим берүү, илимий-техникалык, гуманитардык чөйрөлөрдө, саламаттык сактоо маселелеринде өз ара аракеттенүүнү өнүктүрүү, Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушууларынын эгидасы астында түзүлгөн түзүмдөрдү буга өз ара аракеттенүүгө кошуу аркылуу. Келечекте көп тараптуу гуманитардык кызматташтыкка көмөк көрсөтүү чөйрөсүндө ыйгарым укуктары берилген, чоң Евразия масштабында иштеген эл аралык уюм түзүлүшү мүмкүн.

- экологиялык чөйрөдө – 2022-2023-жылдары билдирилген ШКУнун тиешелүү демилгелерин ишке ашыруу аркылуу ЕАЭБге айлана-чөйрөнү коргоо чөйрөсүндө ыйгарым укуктарды берүү. Келечекте Өзбекстан менен Тажикстандын тийиштүү өз ара аракеттешүүсүн камтуу үчүн КМШнын эгидасы астында жаратылышты коргоо режимдеринин сериясын түзүү жана тиешелүү макулдашууларды түзүү мүмкүн.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Мамлекеттик деңгээлдеги чечим кабыл алуучуларга сунуштар:

1. а) катышуучу өлкөлөрдүн тышкы саясатын координациялоонун туруктуу иштөөчү механизмдин түзүү аркылуу ЖККУнун ишин оптималдаштырууну жүргүзүү. Мында, 2022-2023-жж. геостратегиялык жагдайдын өзгөчө татаалдыгын эске алуу менен, ЖККУнун алкагында аскердик-саясий интеграция үчүн деструктивдүү потенциалды алып келүүчү катары Украина кризисинин проблематикасын убактылуу алып чыгуу зарыл; б) ЖККУнун тажик-афган чек арасын жайгаштыруу боюнча мамлекеттер аралык максаттуу программасын тез арада иштеп чыгуу жана ишке ашырууну баштоо; в) мүчө өлкөлөр үчүн аскер кадрларын даярдоо чөйрөсүндө кызматташтыкты кеңейтүү; г) Кабул Өкмөтү тарабынан Куш-Тепе каналын куруу маселеси боюнча, анын ичинде Орусия менен Өзбекстандын жана Казакстандын жана Өзбекстандын ортосундагы союздук мамилелер жөнүндө эки тараптуу келишимдердин аракетин эске алуу менен ЖККУ мамлекеттеринин консолидацияланган позициясын иштеп чыгуу.

2. БАБЖ демилгесине катышкан же формалдуу катышуусуз бул демилгени колдогон ЕАЭБ мамлекеттерине жана КМШнын эркин соода аймактарына ЕАЭБ менен БАБЖ айкалышуу көйгөйү боюнча жалпы позицияны макулдашсын жана кытай тарапка КЭРдин жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн кызыкчылыктары эң чоң деңгээлде дал келген секторлордо (транспорт, логистика, бажылык тариздөөнү жөнөкөйлөтүү, санариптик соода, туризм) айкалыштыруу программасын макулдашууну сунуш кылсын.

3. КМШда кызмат көрсөтүүлөрдүн эркин соода мейкиндигин жана жалпы инвестициялык режимди түзүүнү тездетүү.

4. Өзбекстанды жана (же) Тажикстанды Бирликке кошулбастан ЕАЭБдин жалпы электр энергетикалык рыногуна кошуу мүмкүнчүлүгүн карасын.

5. ШКУ Өнүктүрүү банкын жана өнүктүрүү фондун (атайын эсеп) түзүү жана ШКУ алкагында инвестицияларды колдоо жана өз ара коргоо жөнүндө макулдашуу түзүү боюнча ишти тездетүү.

6. ЕАЭБге билим берүү (Бирликтин жумушчу күчүнүн жалпы рыногун түзүү чөйрөсүндөгү компетенцияларынан келип чыккан), айлана-чөйрөнү коргоо, маданият жана саламаттыкты сактоо чөйрөсүндөгү компетенцияларды ыйгаруу.

7. ШКУнун ишмердигинин экологиялык өлчөмүн мүмкүн болушунча тезирээк конкреттүү мазмун менен толтурууга киришүү (ШКУнун экологиялык көйгөйлөрүнүн реестрин түзүү, тийиштүү иш-аракеттер планын иштеп чыгуу, ШКУнун климаттык кеңешин түзүү, курчап турган чөйрөнү коргоо жөнүндө алкактык макулдашууну даярдоо).

8. Борбордук Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушууларынын механизмдин негизинде көп тараптуу кызматташтыктын толук форматтуу региондук уюмун түзүү жөнүндө маселени иштеп чыгуу.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. *Джоробекова А.Э.* Азыркы Кыргызстандын көп тараптуу байланыштарынын маселелери [Текст] / А.Э.Джоробекова // Кыргызстан – биздин мекенибиз: илимий конференциянын материалдары / КМУУ. – Бишкек, 1997. - 89-93-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1AcI2uQBvsZ5hEU9bhAcwI0v50B5RgXi-/view?usp=sharing>
2. *Джоробекова А.Э.* Амир Тимурдун доорунда маданий байланыштардын пайда болушу [Текст] / А.Э. Джоробекова // “Ыссык Көл форумунун идеяларын өнүктүрүүдө тынчтык жана толеранттуулук маданиятынын көйгөйлөрү” респуб. конфер-нын макалалар жана тезистер жыйнагы / КРСУ. – Бишкек. – 1998. – 220-224-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/12jh1zHAYIGn2xiuh-qmzPZfPJ8АНН5G4/view?usp=sharing>
3. *Джоробекова А.Э.* Улуу Жибек Жолу жана эгемендүү Кыргызстандын дипломатиясынын калыптануу көйгөлү [Текст] / А.Э.Джоробекова // КМУУ Жарчысы – 2002. - № 2. -215-219-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1RVLUegDhf-sJTiouIsgnmGT1mTwfkWy7/view?usp=sharing>
4. *Джоробекова А.Э.* Евразиядагы Кытай фактору [Текст] / А.Э. Джоробекова // Ж.Баласагын атындагы КУУнин Жарчысы. Коомдук жана гуманитардык илимдер. – Бишкек. - 2006. - № 1. -10-11-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1WKYzFiF-WndhLTACs-PUh4BqF_j2s2qD/view;
5. *Джоробекова А.Э.* Борбордук Азия АКШ стратегиясында [Текст] / А.Э. Джоробекова // ЖОЖдун Кабарлары. – Бишкек. - 2006.- № 1. – 55-56 беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/11cXy5_cxpnzPYK8KtOaQ2QDXtsBVLgyu/view;
6. *Джоробекова А.Э.* Евразияны региондоштуруунун баштапкы этабынын негизги тенденциялары [Текст] / Джоробекова А.Э. // ЖОЖдун Кабарлары. – Бишкек. - 2006. - № 2. - 118-122-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1znggnhAXR-2SE7eKKoCFqKcI0qXpMTjl/view?usp=sharing>
7. *Джоробекова А.Э.* ЕБнын жана Борбордук Азиядагы таасир этүүчү аймактык күчтөрдүн тышкы саясатынын өзгөчөлүктөрү [Текст] / Джоробекова А.Э. // КР УИА Кыргызстандын тарыхынын маселелери. – Бишкек. - 2006. - № 3. 90-94-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1zDKII9nZpu5xuuPwzOXI6E39y8JB2w7K/view?usp=sharing>
8. *Джоробекова А.Э.* ШКУнун тарыхый миссиясы жана ишмердүүлүгүнүн келечеги [Текст] / Джоробекова А.Э. // ЖОЖдун Кабарлары – Бишкек. - 2006. - № 5-6. -127-231-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1WC3g0vCMG6P9DSMc4tTW4PV6_R65y6mv/view?usp=sharing
9. *Джоробекова А.Э.* Евразияда туруктуулуктун жана өнүгүүнүн куралы катары ШКУнун ролун жогорулатуунун жолдору [Текст] / Джоробекова А.Э. // ЖОЖдун Кабарлары – Бишкек. - 2006. - № 5-6. - 213-217-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1wrFwQWDkOPgK3qWt_3_7UkFb_CRJ_6sa/view?usp=sharing

10. Джоробекова А.Э. Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстердин негизги тенденциялары жана багыттары [Текст] / А.Э. Джоробекова // Монография – Бишкек. – 2007. – 190-бет;

11. Джоробекова А.Э. Борбордук Азиядагы интеграциялык жана дезинтеграциялык процесстердин негизги факторлору [Текст] / А.Э. Джоробекова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы – Бишкек.- 2007. - №5. - 60-63-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1ZfAVG-252Qjcre2oQw-8wBtRgc4QsFLf/view;>

12. Джоробекова А.Э. Региондогу интеграция коопсуз өнүгүү үчүн ЖККУнун мааниси жөнүндө маселе [Текст] / А.Э. Джоробекова, М.С.Казакпаев // Евразиялык интеграция: экономика, укук, саясат.- Москва шаары. - 2007. – №1. - 267-272-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-oznachenii-odkb-dlya-bezopasnogo-razvitiya-v-regione-integratsii/viewer;>

13. Джоробекова А.Э. Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстердин геосаясий векторлору [Текст] / А.Э. Джоробекова // ЖОЖдун кабарлары. – Бишкек. - 2007. - №1-2. - 115-117-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1XRsqNVzWMH92z0RQcQEjqP_UQCdrpCpx/view;

14. Джоробекова А.Э. Россиянын Борбордук Азиядагы стратегиялык кызыкчылыктары [Текст] / А.Э. Джоробекова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. Социалдык-гуманитардык илимдер. – Бишкек. - 2007. - №1-2. - 21-24-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/12sgKqpP2KV5_i8OiUQUQWuEVQqkdTU6r/view;

15. Джоробекова А.Э. Борбордук Азия Кытай менен Россиянын стратегиялык кызыкчылыктарынын кесилишинде [Текст] / А.Э. Джоробекова // Кыргызстан тарыхынын маселелери. КР УИА. – Бишкек. - 2007. – № 4. - 9-83-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1dhuJQYELHhKMFn3O_mQeCcsWLwu7W3P/view;

16. Джоробекова А.Э. Борбордук Азияда коопсуздуктун жамааттык системасын түзүү механизмдери (ЖККУ тарыхынын маселесине карата) [Текст] / А.Э. Джоробекова // КАСИТО. - Алматы.- 2007. - 85-89-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1nYkzBriBAumtbiS2wHCz_hXBHceVDWpg/view;

17. Джоробекова А.Э. Борбордук Азия Кытайдын геосаясий кызыкчылыктарынын фокусунда [Текст] / А.Э. Джоробекова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы – Бишкек. - 2008. - № 7. -68-70-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1UPj9O3ywGQTTmGHR-4ohK_ofEo0ueUVf/view;

18. Джоробекова А.Э. Борбордук Азиядагы Англо-орус-кытай атаандаштыгы (тарыхый аспект) [Текст] / А.Э. Джоробекова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. – Бишкек. - 2008. - № 7. -70-73-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1LeOPnbQ9EQBOK7e6gmDCXJFQy-Opa9nU/view;>

19. Джоробекова А.Э. Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстердин негизги факторлору [Текст] / А.Э. Джоробекова, Г.Э. Джоробекова // Борбордук Азия: глобалдашуу шарттарында өнүгүүнүн негизги багыттары жана перспективалары: Эл аралык илимий конф. материалдар / Ж.Баласагын атындагы КУУ– Бишкек. - 2008. -111-116-беттер.; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1pQ7o8H26BsOvfff60SftWu7TX5Xq7_bb/view;

20. *Джоробекова А.Э.* Борбордук Азиядагы аскердик-саясий интеграцияны институтташтыруу [Текст] / А.Э. Джоробекова, Ч.К. Тургамбаева // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы – Бишкек. - 2009. - № 5-6. -128-130-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1NcgCB2gexgT-mDnK6MiuRYgNXe7HFz4G/view>;

21. *Джоробекова А.Э.* Шанхай Кызматташтык Уюмунун түзүлүшүнүн негизги этаптары [Текст] / А.Э. Джоробекова, Ч.К. Тургамбаева // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. – Бишкек. - 2009. - № 5-6. - 131-133-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1iihRqiyut5phDH063HLICAGwAk8mzy4N/view>;

22. *Джоробекова А.Э.* Борбордук Азияда жамааттык коопсуздуктун регионалдык системасын түзүү: негизги теориялык мамилелер [Текст] / А.Э. Джоробекова, Ч.К. Тургамбаева // Кыргызстандын ЖОЖнун кабарлары – Бишкек. - 2009. - №7. - 287-289-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26156427>;

23. *Джоробекова А.Э.* Кытайдын Борбордук Азиядагы геосаясий кызыкчылыктары [Текст] / А.Э. Джоробекова, А.А. Кондахчян // Кыргызстандын ЖОЖнун кабарлары – Бишкек. - 2011. - № 9. -211-213-бб; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27808880>;

24. *Джоробекова А.Э.* Улуу Британиянын Борбордук Азиядагы кызыкчылыктары [Текст] / А.Э.Джоробекова // окумуштуу-тарыхчы С.А. Аттокуровдун 80 жылдыгына арналган материалы ресуб. илимий-прак. конференциянын материалдары / Ж.Баласагын атындагы КУУ.– Бишкек. - 2013. - 120-124-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/14lg6xxzLPQmUN_NASdG28monB1UNSq-j/view?usp=sharing

25. *Джоробекова А.Э.* Кыргыз Республикасынын бажы мыйзамдарын түзүүнүн негизги этаптары жана Бажы союзунун алкагында аны өнүктүрүүнүн перспективалары [Текст] / А.Э. Джоробекова, Г.Э. Джоробекова // Илим жана жаңы технологиялар. – Бишкек. - 2013. - № 3. -201-204-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <http://www.sciencejournal.kg/en/journal/1/archive/3911>;

26. *Джоробекова А.Э.* Эл аралык коопсуздукка көмөктөшүү күчтөрү Ооганстандан чыгарылгандан кийинки Борбор Азиядагы кырдаал жөнүндө [Текст] / А.Э. Джоробекова, А. Исмаилов // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы – Бишкек. - 2014. - № 4. -108-111-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1I64r9Jf7GDWn86zmkJLhpckKfnxeJWCM/view?usp=sharing>

27. *Джоробекова А.Э.* Миграция феномени: тарых жана заманбаптык [Текст] / А.Э.Джоробекова // Борбордук Азия изилдөөлөрдө: эл аралык илимий-прак. конф / Ж.Баласагын атындагы – Бишкек. - 2014. -124-127-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1fos3t5FkYuTklgZezLXa7do3o_bM-IdR/view?usp=sharing

28. *Джоробекова А.Э.* Патриотизм ааламдашуу шартына улуттук консолидациянын шарты катары [Текст] / А.Э.Джоробекова // КР ТИМ К.Дикамбаев атындагы ДАнын Жарчысы. – Бишкек. – 2016. - № 6. – 132-136-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://dipacademy.kg/wp-content/uploads/2024/05/6.pdf>

29. *Джоробекова А.Э.* Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугун камсыз кылуунун идеологиялык аспектери [Текст] / А. Э. Джоробекова // Moldavian Journal of

International Law and International Relations – Кишинев. - 2016. - №3(11). -439-446-ббеттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/49096;

30. *Джоробекова А.Э.* Кыргыз-орус мамилелери: республиканын эмгек миграциясынын фактору [Текст] / А.Э. Джоробекова, А. Абдыкеримова // Азыркы илимдин жана билим берүүнүн көйгөйлөрү. - Иваново: Олимп. - 2016. - № 21 (63). - 113-116-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26477118>;

31. *Джоробекова А.Э.* Постсоветтик мейкиндиктеги миграциялык процесстердин эволюциясы жана анын өзгөчөлүктөрү [Текст] / А.Э. Джоробекова, А. Абдыкеримова // Илим, техника жана билим берүү. – (Иваново), 2016-жыл. - 8 б. 104-107-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26537282>;

32. *Джоробекова А.Э.* Кыргыз дипломатиясы азыркы эл аралык саясий мейкиндиктин туруктуу модификациясынын контекстинде [Текст] / А.Э. Джоробекова, Н.В. Халяпина // КР ТИМ К.Дикамбаев атындагы ДАнын Жарчысы. – Бишкек. – 2016. - № 7. – 69-74-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://dipacademy.kg/wp-content/uploads/2024/05/7.pdf>;

33. *Джоробекова А.Э.* Азыркы кездеги эл аралык конфликттердин мүнөзү [Текст] / А.Э. Джоробекова, Ч.К. Кашкараева // Азыркы геосаясий кырдаалдын социалдык-саясий жана тарыхый-маданий аспектилери: илим.-билим. берүү форумунун материалдары. – Сочи. - 2017. – № 2. -304-307-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32799338>;

34. *Джоробекова А.Э.* Миграциялык процесстер глобалдашкан дүйнөнүн чакырыктарынын бири катары [Текст] / А.Э.Джоробекова, А. Абдыкеримова // Кыргызстандын илим, жаңы технологиялары жана инновациялары. – Бишкек. - 2017. №12. -170-172-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32871031>;

35. *Джоробекова А.Э.* Шанхай процессинин динамикасы [Текст] / А.Э.Джоробекова, Ч.К. Кашкараева // КР ТИМ К.Дикамбаев атындагы ДАнын Жарчысы.– Бишкек. - 2018. - №9. -21-29-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38166011>;

36. *Джоробекова А.Э.* Евразия алдыңкы оюнчулардын каршылаш аренасы катары [Текст] / А.Э.Джоробекова, М.С. Иманалиев // КР ТИМ К.Дикамбаев атындагы ДАнын Жарчысы.Бишкек, 2018. 10 б. 119-124; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39198790>;

37. *Джоробекова А.Э.* Си Цзиньпиндин “Экономикалык алкак – Жибек Жолу” биргелешип куруу жөнүндө демилгесинин негизинде Кыргызстан менен Кытайдын өз ара мамилелеринин концептуалдык негиздери [Текст] / А.Э.Джоробекова, М.С. Иманалиев // Томск мамлекеттик университетинин Жарчысы. - Тарых. - Томск. - 2018. - № 52. -38-42-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34978504>;

38. *Джоробекова А.Э.* Туркменистандын тышкы саясатынын негизи катары туруктуу бейтараптуулук [Текст] / А.Э. Джоробекова, Н. Голлиев // Кыргызстандын ЖОЖнун кабарлары – Бишкек. - 2018. - №3. -128-130-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36434757>;

39. *Джоробекова А.Э.* АКШ-Кытай мамилелериндеги “Тайван фактору” [Текст] / А.Э. Джоробекова, Ч.К. Кашкараева // КР ТИМ К.Дикамбаев атындагы ДАнын Жарчысы. – Бишкек. – 2019. - № 12. – 59-62-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42403486>;
40. *Джоробекова А.Э.* Регионалдык геосаясий мейкиндикти түзүү шарттарында Борбордук Азия мамлекеттеринин улуттук стратегияларынын өзгөчөлүктөрү [Текст] / А.Э. Джоробекова // Эл аралык мамилелер жана коом. Казань федералдык университети. - Казань. - 2019. – 1 -Т.- №3. - 98-103-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42848997>;
41. *Джоробекова А.Э.* Палестина мамалекети: эл аралык таануу процесси [Текст] / А.Э. Джоробекова, А. Хан // КР ТИМ К.Дикамбаев атындагы ДАнын Жарчысы. – Бишкек. – 2020. - № 13. – 50-52-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://dipacademy.kg/wp-content/uploads/2024/05/13.pdf>;
42. *Джоробекова А.Э.* Мамлекеттер аралык мамилелердин тарыхый аспектилери жана Борбордук Азиядагы интеграция көйгөйлөрү [Текст] / Джоробекова А.Э., Н.Ж. Абалова, Н.К. Момошева // КРСУ Жарчысы. – Бишкек. - 2021. - Т. 21, 7. -147-150-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс] - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46442626>;
43. *Джоробекова А.Э.* “Жаңы дипломатия” Кытайдын “жумшак күчүн” ишке ашыруунун заманбап куралы катары [Текст] / А.Э. Джоробекова, А.Ж. Бешимов, Ч.К. Кашкараева // КРСУ Жарчысы. – Бишкек. - 2021. – 21-Т. №7. - 142-146-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46442625>;
44. *Джоробекова А.Э.* Евразиялык интеграция чөйрөсүндө биргелешкен магистрдик программаны ишке ашыруу тажрыйбасы [Текст] / А.Э. Джоробекова, С.М. Юн // Universe of University: эл аралык интернет-конфер. материалдары / Екатеринбург. - 2021. - 72-74-беттер.; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46693552>;
45. *Джоробекова А.Э.* Борбордук Азиядагы заманбап интеграциялык процесстерге тышкы факторлордун таасири [Текст] / А.Э. Джоробекова, Е.Ф. Троицкий, С.М. Юн // Томск мамлекеттик университетинин Жарчысы. - Томск.- 2021. - № 74. - 106-114-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48017545>;
46. *Джоробекова А.Э.* Шанхай кызматташтык уюмун түзүүдөгү аскердик-саясий жана экономикалык өбөлгөлөр [Текст] / А.Э. Джоробекова, Г.Т. Исаматова // КР ТИМ К.Дикамбаев атындагы ДАнын Жарчысы . - Бишкек.- 2021. - №16. -133-146-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47849962>;
47. *Джоробекова А.Э.* Евразия экономикалык биримдигинин форматындагы интеграция көйгөйлөрү [Текст] / А.Э. Джоробекова, Ч.К. Кашкараева // ТИМ КР ДАнын Жарчысы – Бишкек.- 2022. - 66-72-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://dipacademy.kg/wp-content/uploads/2023/04/19.pdf>;
48. *Джоробекова А.Э.* Талибдердин бийликке кайтып келүү шартындагы Борбордук Азиядагы регионалдык коопсуздук: чакырыктар жана коркунучтар, өнүгүү сценарийлери [Текст] / [А.Э. Джоробекова, Е.Ф. Троицкий, С.М. Юн ж.б.] // Волгоград мамлекеттик университетинин Жарчысы. – Волгоград. - 2023. - Т. 28. - № 3. - 187-196-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54270298>
<https://www.sco-pus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85168704076&origin=resultslist>;

49. *Джоробекова А.Э.* Эл аралык терроризм Борбордук Азия өлкөлөрүнүн аймактык коопсуздугуна тышкы коркунуч катары [Текст] / А.Э. Джоробекова, Н.Ж. Абалова // Indo-Kyrgyz Relations: Challenges and Opportunities. - New Delhy: Pentagon Press LLP/ - 2023. - 76-95-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1MRBHNXacOfMk0seELIj7vGULt1G2A8gJ/view?usp=sharing>;

50. *Джоробекова А.Э.* Россия, АКШ, Кытай: кызматташтык же атаандаштык] / А.Э. Джоробекова, А. Тургунбаева // Indo-Kyrgyz Relations: Challenges and Opportunities. - New Delhy: Pentagon Press LLP/ - 2023. - 64-73-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://drive.google.com/file/d/1vKEEiMYQ8UeFqFzRgzCxUmswpvCU5f1K/view?usp=sharing>

51. *Джоробекова А.Э.* Борбордук Азиянын трансчек аралык дарыяларынын көйгөйлөрүн чечүүдөгү жаңы этап (2016-2023-ж.) [Текст] / [А.Э. Джоробекова, Ч.У. Адамкулова, Ж.К. Айтбаев ж.б.] // Томск мамлекеттик университетинин Жарчысы. - Тарых. - Томск. - 2024. - № 87. - 114-120-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=64225640>;

52. *Джоробекова А.Э.* Кытайдын "жумшак күч" түшүнүгү: тарыхый экскурсия / А.Э. Джоробекова, Ч.К. Кашкараева [Текст] // Кытайдын төрагасы Си Цзиньпиндин “Бир алкак, бир жол” демилгесинин жарыяланышынын 10 жылдыгына арналган чыгармалар жыйнагы. - КР ТИМ К. Дикамбаев атындагы ДА. – Бишкек. – 2023. - № 13. – 18-23-беттер; ошол эле: [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: https://drive.google.com/file/d/1i3NJmoWaDMAerCZnbja_aGULapnZ_9Xz/view?usp=sharing.

РЕЗЮМЕСИ

Джоробекова Айнуур Эшимбековнанын 23.00.04 – эл аралык мамилелердин, глобалдык жана региондук өнүгүүнүн саясий көйгөйлөрү адистиги боюнча саясий илимдердин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн " Евразиялык жана Борбор Азиялык интеграция процесстеринин айкалышуусунун негизги аспектилери" деген темасындагы диссертациясынын

Чечмелөөчү сөздөр: *айкалыштыруу, евразиялык интеграция, Борбор Азиядагы интеграция, Борбор Азия мамлекеттери, айкалыштыруу секторлору, Орусия, Кытай, Консультативдик жолугушуулар, Евразия экономикалык биримдиги, Жамааттык коопсуздук жөнүндө келишим уюму, Шанхай кызматташтык уюму, «Бир алкак-бир жол» демилгеси.*

Изилдөөнүн объектиси: Постсоветтик жана Евразиялык мейкиндикте, ошондой эле Борбор Азия аймагынын алкагында болуп жаткан интеграциялык процесстердин жыйындысы болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети: Борбор Азиялык эл аралык мамилелер подсистемасында орун алган интеграциялык процесстердин жана Евразия мейкиндигинде жана анын курамдык бөлүгүндө - постсоветтик чакан системада орун алган интеграциялык процесстердин өз ара аракеттенүүсүнүн, өз ара таасир берүү жана өз ара шартташуу аскердик, саясий, экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилери саналат.

Доктордук диссертациянын максаты: Евразиялык жана Борбор Азиялык интеграциялык процесстердин айкалышуусунун негизги чөйрөлөрүн, көйгөйлөрүн жана перспективаларын аныктоо.

Изилдөө методдору: Диссертациялык иште төмөнкү жалпы илимий методдор колдонулган: анализ жана синтез, индукция жана дедукция, аналогия жана салыштыруу, логикалык-интуитивдик ыкма, моделдөө, нормативдик-гипотеза чыгаруу ыкмасы, системалык анализ. Жеке илимий методдор тышкы инструменталдык байкоо жүргүзүү, саясий-сыпаттоо ыкмасы, “кейс стади” методикасы, кросс-убактылуу асинхрондук салыштыруу, ивент-талдоо, сахналаштыруу методу, критикалык дискурс-талдоо, интен-талдоо, тарыхый илимдин айрым методдору менен берилген.

Алынган жыйынтыктар жана изилдөөнүн жаңылыгы: Эл аралык мамилелерди (аймактык коопсуздук комплекстеринин теориясы менен берилген), аймактык интеграция теорияларын (либералдык өкмөттөр аралык мамиле жана неофункционализм) жана эл аралык режимдер теориясын изилдөөгө системалык мамиленин теориялык-методологиялык синтезин колдонуудан турат. Биринчи жолу географиялык жана функционалдык өз ара кесилишкен интеграциялык процесстердин айкалышуусу жана көп тараптуу кызматташтыктын форматтарынын өз ара аракеттенүү, өз ара таасир берүү жана өз ара шартташуу көйгөйү интеграциялык процесстердин айкалышуу көйгөйү катары аныкталды. Региондор аралык жогорку комплекстерди (түзүлүштүн үстүнөн) түзүү үчүн негиз түзүүчү региондук подсистемалардын комплекстүү өз ара көз карандылыгынын көрүнүшү катары түшүнүү сунушталган. Айкалышуунун аскердик, саясий, экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилерин делимитациялоо киргизилген. Борбор Азия мамлекеттеринин башчыларынын консультативдик жолугушууларынын форматынын потенциалы жана Борбор Азия менен Евразиялык интеграциянын айкалышуу механизми катары институттардын калыптанып жаткан системасы ачылды. Шанхай кызматташтык уюмунун Борбор Азия, постсоветтик, Чыгыш Азия аймактык подсистемаларын байланыштыруучу аймактар аралык жогорку комплекстин (жогорку системанын) институционалдык кошумчалары катары калыптанышынын олуттуу мүмкүнчүлүктөрү бар экендиги негиздүү.

Колдонуу боюнча сунуштар: Доктордук диссертациянын жыйынтыктары тышкы саясий чечимдерди кабыл алуу үчүн колдонуу перспективаларына алып барат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Джоробековой Айнура Эшимбековны на тему: «Основные аспекты сопряжения евразийской и центральноазиатской интеграции» на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития

Ключевые слова: *сопряжение, евразийская интеграция, интеграция в Центральной Азии, государства Центральной Азии, секторы сопряжения, Россия, Китай, Консультативные встречи, Евразийский экономический союз, Организация Договора о коллективной безопасности Шанхайская организация сотрудничества, инициатива «Один пояс, один путь».*

Объектом исследования выступает совокупность интеграционных процессов, протекающих как на постсоветском и евразийском пространствах, так и собственно в рамках Центральноазиатского региона.

Предметом исследования являются военный, политический, экономический, социальный и экологический аспекты взаимодействия, взаимовлияния и взаимообусловленности интеграционных процессов, протекающих в центральноазиатской подсистеме международных отношений, и интеграционных процессов, протекающих на евразийском пространстве и в его составной части - постсоветской подсистеме

Целью докторской диссертации является выявление основных сфер, проблем и перспектив сопряжения евразийских и центральноазиатских интеграционных процессов.

Методы исследования: В диссертационной работе были использованы следующие общенаучные методы: анализ и синтез, индукцию и дедукцию, аналогию и сравнение, логико-интуитивный метод, моделирование, нормативно-гипотезотворческий метод, системный анализ. Частнонаучные методы представлены внешним инструментальным наблюдением, политико-описательным методом, методикой «кейс-стади», кросс-темпоральным асинхроническим сравнением, ивент-анализом, методом сценарирования, критическим дискурс-анализом, интент-анализом, отдельными методами исторической науки.

Полученные результаты и новизна исследования: заключаются в применении теоретико-методологического синтеза системного подхода к изучению международных отношений (представленного теорией региональных комплексов безопасности), теорий региональной интеграции (либерального межправительственного подхода и неофункционализма) и теории международных режимов. Впервые проблематика взаимодействия, взаимовлияния и взаимообусловленности географически и функционально пересекающихся интеграционных процессами и форматов многостороннего сотрудничества определена как проблематика сопряжения интеграционных процессов. Предложено понимание сопряжения как проявления комплексной взаимозависимости региональных подсистем, создающей основу для формирования межрегиональных сверхкомплексов (надсистем). Введено разграничение военного, политического, экономического, социального и экологического аспектов сопряжения. Раскрыт потенциал формата Консультативных встреч глав государств Центральной Азии и формирующейся система институтов как механизма сопряжения центральноазиатской и евразийской интеграции. Обосновано, что Шанхайская организация сотрудничества имеет значительные шансы становления в качестве институциональной надстройки межрегионального сверхкомплекса, связующего центральноазиатскую, постсоветскую, восточноазиатскую региональные подсистемы.

Рекомендации по использованию: сводятся к перспективам использования результатов докторской диссертации для принятия внешнеполитических решений.

SUMMARY

dissertation of Dzhorobekova Ainur Eshimbekovna on the topic: "Major Aspects of the Conjugation of Central Asian and Eurasian Integration Processes" for the degree of Doctor of Political Science in the specialty 23.00.04 - political problems of international relations, global and regional development

Keywords: conjugation, Eurasian integration, integration in Central Asia, Central Asian states, conjugation sectors, Russia, China, Consultative meetings, Eurasian Economic Union, Collective Security Treaty Organization, Shanghai Cooperation Organization, "One Belt, One Road" Initiative.

The object of the study is the totality of integration processes both in the post-Soviet and Eurasian spaces and within the Central Asian region.

The subject of the research are the military, political, economic, societal and environmental aspects of the interaction, mutual influence and interconditionality between the integration processes in the Central Asian international subsystem and the integration processes in the Eurasian space and the post-Soviet subsystem as its constituent part.

The aim of the doctoral dissertation is to identify major areas, problems and prospects of conjugation of Eurasian and Central Asian integration processes.

Research methods: The following general scientific methods were used in the dissertation: analysis and synthesis, induction and deduction, analogy and comparison, logical-intuitive method, modelling, normative-hypothetic method, systems analysis. The special scientific methods are represented by external instrumental observation, political descriptive method, case studies, cross-temporal asynchronous comparison, event analysis, scenario building, critical discourse analysis, intent analysis, methods of historical science.

The results obtained and the novelty of the research. The novelty consists in the application of the theoretical and methodological synthesis of the systems approach to the study of international relations (represented by the regional security complex theory), theories of regional integration (the liberal intergovernmental approach and neo-functionalism) and the international regimes theory. For the first time the problem field of the interaction, mutual influence and interconditionality between the geographically and functionally overlapping integration processes and multilateral cooperation frameworks is defined as the problem of integration processes' conjugation. It is suggested that conjugation be conceptualized as a manifestation of the complex interdependence among regional subsystems laying the basis for the formation of interregional supercomplexes (supersystems). The subdivision into the military, political, economic, societal and environmental aspects of conjugation is introduced. The dissertation reveals the potential of the Consultative Meetings of Heads of States of Central Asia and the system of institutions developed under this framework to become a mechanism of conjugation of Central Asian and Eurasian integration processes. It is proved that the Shanghai Cooperation Organization has considerable possibilities to develop into an institutional superstructure of the interregional supercomplex linking the Central Asian, the post-Soviet and the East Asian regional systems.

Recommendations for applying the research consist in the prospects for using the results of the doctoral dissertation in making foreign policy decisions.

Джоробекова Айнур Эшимбековна

Саясий илимдердин доктору окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн
диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

**ЕВРАЗИЯЛЫК ЖАНА БОРБОР АЗИЯЛЫК ИНТЕГРАЦИЯ
ПРОЦЕССИНИН АЙКАЛЫШУУСУНУН НЕГИЗГИ АСПЕКТИЛЕРИ**

23.10.2024-ж. басып чыгарууга кол коюлган
А5 форматы (148x210 мм) Офсеттик басып чыгаруу
Көлөмү 27-б.

Нускасы: 120 даана, буйрутма 19
«Алтын принт» басмаканасында басылган
720040 Бишкек ш., Орозбеков көч. 44 а